

Катернюк Вікторія, аспірантка НПУ ім. М.П.Драгоманова, кафедра германського та порівняльного мовознавства

Дериваційні моделі прізвиськ в англійській та українській мовах.

This article dwells upon the problem of nicknames' structure in English and Ukrainian. The author analyzes three thematic nickname groups: political, criminal, and school and university nicknames in both languages. This research concerns nicknames' formation and composition, it presents differences and common processes for English and Ukrainian in the attempt to find out typological correspondences for these two genetically related languages.

Ономастичний словотвір можна розглядати як розділ ономастичної граматики, яка вивчає процеси, моделі та структури (Подольская 1990). Принципи виділення відповідних розділів ономастичної граматики залежать від граматичної системи мови, тому ономастичний словотвір генетично споріднених англійської та української мов являє значний інтерес для дослідження ономастичної деривації.

Антропоніми, зокрема прізвиська, стали предметом чисельних досліджень в обох мовах. Англійські неофіційні антропоніми досліджувалися з точки зору їхньої фонетичної структури (V. De Klerk & B. Bosch 2002), гендерних особливостей (Lieberson & Mikelson 1995; B. Phillips 1990), походження і соціальної функції (J. Morgan, C. O'Neill, R. Harre 1979), однак, належної уваги саме деривації прізвиськ не було приділено. Щодо антропонімії в українській мові, то прізвиська вивчалися регіонально (Чабаненко 2005), з точки зору їх історичного розвитку (Долматова 2004, Чучка 1986), а також досліджувалася їхня семантика (Абрамян, Тарасова 2004). Дане дослідження присвячене аналізу структури неофіційних власних імен, що на нашу думку є недостатньо дослідженим аспектом прізвиськ, щоб виявити та представити словотвірні процеси в обох мовах і з'ясувати максимально можливе число словотвірних моделей саме цього типу антропонімів, що надасть змогу встановити спільність процесів творення антропонімів в даних мовах, а, отже, і висвітлити загальні закономірності ономастичного словотвору двох генетично споріднених мов.

Прізвиська, як і інші власні назви, як в слов'янських, так в германських мовах виникають в результаті наступних процесів (Подольская 1990): онімізації апелятива (наприклад, Лис, Big Dog), створення по аналогії (наприклад, King of Camelot – по аналогії з King Arthur), трансонімізації, тобто перехід власного імені з одного типу антропонімів в інший (наприклад, Вітя, Тимоха, King George, Hurricane Katrina), а також запозичення іншомовних імен (наприклад, Наполеон, Саддам Іванович, American Fabius, Pablo, Colossus of Debate).

Якщо підходити до процесу онімізації з точки зору зміни чи незміни самої структури апелятива, а також формальних його показників, то можна розрізнити граматичну та семантичну онімізацію. Перша – це такий процес, коли на базі апелятива або апелятивної основи утворюється власна назва за допомогою:

1. службових морфем;
2. композиції кореневих морфем;
3. синтаксичних засобів.

Другий спосіб онімізації являє собою процес, що проходить без формальних змін апелятива. В обох випадках загальна назва залишається в своїй лексичній системі, а на її основі виникає нове слово – власна назва, яка стає частиною ономастичного ряду тієї чи іншої мови і починає змінюватися відповідно до ономастичних правил.

Семантичну онімізацію деякі науковці не відносять до категорії словотворчих процесів (Подольская 1990). Однак, на нашу думку, в зв'язку з тим, що існує поняття семантичного словотвору і в англійській (Мостовий 1993), і в українській мові (Грищенко 1997), неможливо оминати факти утворення прізвиськ саме цим способом, а також проігнорувати можливість порівняти це явище в англійській та українській мовах. В слов'янських мовах семантична онімізація – досить поширене явище (наприклад, Пасічник, Пастор, Анчоус, Робот, Гарант, Конотопська Відьма, Вухо, Червонець, Грузин). Теж стосується і англійської мови: з 1500 проаналізованих одиниць близько 300 (приблизно 20%) – прізвиська утворені за допомогою семантичної онімізації (наприклад, the Great Engineer, Schoolmaster of Politics, Coiner of Weasel Words, the Cyclone, the great Emancipator, Guru, High Prophet, Colossus of Debate, Landslide, the Cobra, the Beast, the Ant, the Camel, Cargo, Dimples, Doc, Greasy Thumb, Golf Bag, the Hawk, the Jolly, Mad Dog, Nails, the Ox, the Plumber, the Snake etc).

Семантична онімізація може бути простою, метафоричною та метонімічною.

Простою семантичною онімізацією апелятива являються ті випадки, коли власна назва, що виникла з загальної без деривації, відображає природні властивості об'єкту в момент номінації і максимально зберігає семантику апелятива. Серед прізвиськ можемо навести такі приклади: Жирний, Роззява, Кучерявий, Гонщик, Elegant Arthur, Old Rough and Ready, Big Bill, Smiling Bill, Boy Genius, Dimples, Handsome Jack, Lucky, Killer, Pretty Boy, the Railroad Killer, Tough Tony, Terrible. Як бачимо, даний процес є спільним для англійської та української мов, до того ж він досить продуктивний в плані формування ономастичних одиниць: в українській мові серед досліджених одиниць 10% складають прізвиська, утворені за допомогою цього виду онімізації, а в англійській мові відсоток таких неофіційних антропонімів хоч дещо і менший, однак, теж досить значний – приблизно 7%.

Більш продуктивним видом семантичного словотвору є метафорична онімізація, яка відбувається на підставі дійсної або уявної подібності названого об'єкту з іншим об'єктом (наприклад, Штатив, Тарган, Снігуронька, Троцький, Анчоус, Лис, Ведмідь, the Werewolf, the Weasel, Tennessee Tailor, Sword of the Revolution, the Blade, Quasimodo). В англійській мові такі прізвиська складають 15%, а в українській – 20%. Така частотність підтверджує продуктивність даного способу.

Ще один засіб семантичного утворення неофіційних антропонімів – це метонімічна онімізація, яка іменує об'єкт у зв'язку з смисловою асоціацією по суміжності, наприклад, Вухатий, Жінка з Косою в Гарному Сенсі Цього Слова, Two Guns, Father of the Constitution, Big Ears Du, Clutching Hand, Flat-Nose, Legs, Lips, Three-Finger Brown. Даний вид онімізації виявився найменш продуктивним як в англійській (3,5%), так і в українській мовах (2,5%).

Ще один невід'ємний процес, який супроводжує семантичну онімізацію, це – конверсія або субстантивація, такий вид словотвору, при якому словотвірним засобом виступає лише парадигма слова, а при переході слова з однієї частини мови в іншу в момент утворення власної назви ця парадигма міняється. В зв'язку з тим, що слово стає не просто субстантивом, а саме власною назвою, то одночасно з субстантивацією і відбувається процес онімізації. Конверсія існує як в англійській, так і українській, однак, є значні розбіжності у використанні цього явища в даних мовах. На відміну від української мови, де серед зібраного матеріалу налічується лише приблизно 2,5% прізвиськ, утворених таким способом (наприклад, Кучерявий, Прищавий, Рудий, Вухатий), при чому субстантивуються в основному прикметники (Грищенко 1997), в англійській мові субстантивація і, відповідно, онімізація за допомогою конверсії, надзвичайно поширені. Це пов'язано з особливостями граматики англійської мови (Мостовий 1993), де конверсія поширюється на всі частини мови, а також з можливостями утворення іменникових конструкцій, кластерів, де один або декілька іменників виступають у ролі прикметників, таким чином створюючи майже необмежені можливості для формування будь-яких можливих комбінацій в рамках одного словосполучення (наприклад, Junior, Old Man Eloquent, Baby Face, Alligator Man, Brooklyn's Last Irish Boss, Cell Phone Bandit, Curly, the Green River Killer, the Killer Clown, Lady Rotten, the Lonely Hearts Killers, the North shore Granny Killer, the Olive Oil King, the Phantom Sniper, the Shoe Fetish Slayer, Comeback Kid, the President Select, Bush 43, Give 'Em Hell Harry, Negro President, Old Sink or Swim, Little Stretch etc).

Однак, процес утворення прізвиськ як в англійській, так і в українській мові може бути комбінованим, тобто включати як семантичну, так і граматичну онімізацію. Нижче ми розглянемо приклади взаємодії цих двох процесів.

Грамматична онімізація апелятивів и граматична трасонімізація в обох досліджуваних мовах включають в свою чергу цілий ряд процесів, які можуть також бути самостійними або комбінованими. Створення антропонімів прямо пов'язане з вивченням морфемного складу власних назв і в англійській, і в українській мовах, чому і присвячується дане дослідження. Не всі моделі словотвору загальних назв властиві власним назвам. На думку деяких дослідників (Подольська 1990), яку ми поділяємо, антропонімам властиві такі процеси словотвору: афіксація, яка включає суфіксацію, конфіксацію та префіксацію, складання, аббревіація, скорочення, що може бути кінцевим, серединним і початковим, а також деякі інші, менш поширені

процеси, як то плюралізація та сингуляризація. Дане дослідження спрямоване на те, щоб перевірити, які з цих процесів застосовуються для утворення неофіційних антропонімів в англійській та українській мовах.

Зібраний англійській та українській матеріал можна поділи на три великі тематичні групи: прізвиська англійських, американських і українських політиків та громадських діячів, кримінальні англійські, американські та українські прізвиська, а також шкільні прізвиська, які включають як неофіційні імена учнів, так і вчителів в обох мовах. На базі даного матеріалу і буде здійснена спроба провести порівняльний аналіз граматичних засобів онімізації та трасонімізації в обох мовах.

Шкільна неофіційна антропонімія на даному етапі дослідження складає найменшу частку матеріалу в обох мовах (приблизно 10%), тому її найлегше проаналізувати і порівняти.

Цей тип неофіційних антропонімів має досить значні відмінності свого формування в досліджуваних мовах. В англійській мові, а також в її американському варіанті, переважають всі три семантичні способи словотвору для формування прізвиськ вчителів і учнів: простий, метафоричний та метонімічний (наприклад, Chisel, Basher, Killer), а також скорочення (наприклад, Tommy, Daisy, Dick, Sally, Rafe). В українській мові, на відміну від англійської, на фоні семантичних способів утворення прізвиськ для вчителів і учнів (наприклад, Штатив, Крокодил, Енциклопедія, Жираф(а)), вирізняється специфічний метафоричний семантичний спосіб надання прізвиськ вчителям: Хімік (Хімічка), Біолог (Біологічка), Географ (Географічка), Фізик (Фізичка), Математик (Математичка), Фізрук (Фізручка) і тому подібне, тобто відбувається онімізація професій, пов'язаних з шкільними предметами. Як бачимо, в даному типі вчительських прізвиськ виділяється ще й гендерна складова за допомогою суфікса –ка–, чого майже не існує в англійських прізвиськах, якщо не враховувати такі антропоніми, які можуть бути утворені від декількох апелятивів англійської мови, що мають ознаки гендеру, як то Actor, Actress чи Prince, Princess (Каушанская 1998). Українські прізвиська вчителів цього типу в жіночому варіанті стають прикладом взаємодії семантичної та граматичної онімізації апелятивів, оскільки суфікс –ка– в українській мові має семантичне значення жіночого роду, наприклад, журналіст – журналістка (Грищенко 1997).

Щодо граматичної онімізації апелятивів та граматичної трасонімізації за допомогою скорочення, то, спираючись на отриманий матеріал, ми можемо стверджувати, що цей процес може стосуватися будь-якої частини антропоніма: кінцевої (наприклад, Мельник – Меля, Боднар – Бодя, Thomas – Tommy, Tosha, Alexandra – Ali), початкової (наприклад, Robin – Bobbie, Jennifer – Fern), а також середньої (наприклад, Фельдман – Федік, Rudolph – Rafe). Зустрічаються випадки скорочення не однієї частини, а декількох, найчастіше це – початкове та кінцеве скорочення (наприклад, Elizabeth – Libby, Олексій – Леха). Найчастотніше явище в обох мовах – апокопа, що складає близько 80% всіх скорочень (наприклад, Ronald – Ron), інші випадки менш розповсюджені: афреза – 15%, синкопа – 5%.

Ще одним досить популярним способом утворення шкільних прізвиськ як в англійській, так і в українській мові є аббревіація, коли використовуються, як правило, або одна перша, або декілька початкових літер офіційних антропонімів (наприклад, JC, LeahJ, LeahW, SS, T-Rex, V, E, JP, J-Train, ТФ, КК, ВВ). Іноді аббревіатура може поєднуватися із суфіксальною деривацією (наприклад, eep – eeper, GWeezer), що було виявлено лише в англійському матеріалі. Такі прізвиська складають 5% всіх англійських шкільних неофіційних антропонімів, і лише 2% - українських.

Не можна не відзначити також фонетичну мовну гру, пов'язану з складністю вимовляння офіційного антропоніма або з комічними асоціаціями, і яка використовується для перефразування якогось апелятива, найчастіше офіційної власної назви (наприклад, Urie, Fonz Beelonz від Phone Belongs, Криса Андріївна від Лариса Андріївна). Останній приклад поєднує в собі два засоби онімізації: фонетичну асоціацію та трансонімізацію. Серед українських прізвиськ процент такого типу словотвору дуже незначний, так само як і в англійській мові, приблизно по 1%.

Словоскладання відноситься до продуктивних засобів словотворення в англійській мові (наприклад, JaybeeBaby, Carrothead, Chickenleg, Lovescats). При чому цей процес може поєднуватися із трансонімізацією: Ashbug – це прізвище, поєднане з апелятивом. В українській мові це явище теж присутнє, хоча менш розповсюджене (наприклад, Жиртрест). На цей спосіб словотворення в англійській мові припадає приблизно 15% прізвиськ, а в українській серед зібраного матеріалу – лише 3%.

Кримінальні прізвиська складають другу по величині тематичну групу, де теж були виявлені свої значні особливості для обох досліджуваних мов. Українські антропоніми цього типу налічують близько 95% прізвиськ, утворених за допомогою різних типів семантичної онімізації апелятива (наприклад, Різаний, Грузин, Паша-Хохол), на граматичну онімізацію припадає лише 4,5% (наприклад, Автандил – Авто, Мамедов – Мамед, Олексій – Леха, Хивренко – Хивра). 0,5% складають випадки фонетичної мовної гри (наприклад, прізвище Ушатий – прізвисько Ушастий). На відміну від української мови, в даній тематичній групі прізвиськ в англійській мові активно вживається граматична онімізація, а саме – суфіксальна деривація. Це пов'язано з існуванням надзвичайно продуктивного словотворчого суфікса –er (-or), який позначає того, хто виконує дію, а також ще одного суфікса з таким же значенням –ist, який також вживається досить продуктивно (наприклад, Rapist). Враховуючи специфіку кримінальних прізвиськ, такий спосіб словотвору дуже чітко відображає особливості здійснення злочинцем правопорушень, але треба пам'ятати, що самі суфікси не несуть в собі якоїсь оціночної семантики (наприклад, Butcher, Chopper, Killer, The Enforcer, The Mad Slasher, Nightstalker, The Terminator, The Yorkshire Ripper, The Ruhr Hunter, The Plumber, "Mutt & Jeff of Murder, The Greaser, Kid Dropper). Такі прізвиська складають 20% від загальної кількості. В даній групі є цікавою та обставина, що злочинниця отримує обов'язково прізвисько з ознакою жіночого роду, для чого використовуються як

граматичні засоби, зокрема суфіксальна деривація за допомогою суфікса –ess, який має семантичне значення жіночого роду в англійській мові, так і семантична онімізація апелятивів, загальних назв з етимологічно закладеною семантикою жіночого роду (наприклад, Queen Poisoner, The Moors Murderess, High Priestess of Blood, Countess Dracula, The Blood Countess, The Blonde Tigress, The Black Widow, Lady Rotten). Англійські жіночі прізвиська в даній групі складають лише 2%. Українських жіночих прізвиськ на даному етапі дослідження не було виявлено.

Серед інших граматичних засобів утворення кримінальної неофіційної антропонімії можемо назвати такі:

- скорочення (Allie від Albert, Bambi від Bembenek, Ma від Mandelbaum, Matty від Matthew, Ol від Oliver);
- аббревіація (The BTK killer);
- складання основ (DeadPool, Iceman);
- фонетичні асоціації (Joey Bananas — Joseph Bonanno).

Однак, всі ці граматичні засоби не чисельні, на відміну від суфіксальної деривації, і складають 2% всіх прикладів граматичного словотвору прізвиськ злочинців в англійській мові.

Третя тематична група, прізвиська політиків та громадських діячів, є найбільшою, а, отже, найрізноманітнішою з точки зору онімізації. В англійській мові серед цього типу неофіційних антропонімів теж були виявлені особливості граматичного словотвору. Потрібно відмітити, що саме в цій групі все-таки найбільше спільних для двох досліджуваних мов явищ, тому ми вважаємо, що розпочати аналіз потрібно саме з цього.

Як вже зазначалося вище, і в англійській, і в українській мові спільним засобом онімізації апелятивів є семантична онімізація. Ця група прізвиськ не стала виключенням. Щодо граматичних засобів онімізації та трасонімізації, то й тут багато спільного:

- скорочення різних типів (Slick Willie, Teflon Ron, Jerry, Льоня, Вітя, Ющ, Яник, Юля, Тимоха, Сан Санич, Омеля, Рата, Піня, Ханурик, Крава);
- аббревіатури (GWB, BJ Clinton, LBJ, JFK, FDR, TR, U.S. Grant, LM, МАЗ, завгар)
- складання основ (Landslide Lyndon) було виявлено поки що тільки серед прізвиськ англійською мовою, а отже, може теоретично становити типологічну особливість словотвору неофіційної антропонімії в даній мові;
- фонетична мовна гра (Commander-in-Thief, Адам Іванович - Саддам Іванович, Кучма – Чучма, Тигипко - Тигипок);
- суфіксальна деривація (The Great Prevaricator, Town Destroyer, Trustbuster, Rough Rider, Alarmist Ike, The Trickster, Стаканний).

Останній вид граматичної онімізації має особливість в англійській мові. В ній розвинувся особливий суфікс –azza (-ozza, -ezza), який з'явився спочатку в регіональному австралійському варіанті англійської мови, а потім

був запозичений британським варіантом. Етимологічно цей суфікс походить від суфікса, який використовувався на території Австралії з чоловічими іменами, як то Gary – Gazza або Barry – Bazza. Припускають, що цей суфікс набув поширення в Британії з 1968, коли туди потрапив телесеріал з головним героєм актора Barry Humphries, який і мав таке прізвище. В даний момент в Британії цей суфікс використовують для утворення і чоловічих, і жіночих прізвищ, при чому лише серед публічних людей (чоловічі: Bozza – Boris Johnson, Chazza – Charles, Принц Уельський, Jezza – Jeremy Clarkson, Mozza – Morrissey, Wazza – Wayne Rooney, Wozza – Antony Worrall Thompson, Gazza – Gary Lineker; жіночі: Chezza – Cherie Booth and singer Cheryl Cole, Gezza – Geri Halliwell, Mazza – Mariella Frostrup, Shazza – Sharon Osbourne, Maria Sharapova, Ozzy – Osbourne, Shezza – Sheryl Crow). В українській мові не було виявлено діалектних впливів на формування прізвищ в жодній тематичній групі, в зв'язку з чим, можемо припустити, що це також типологічна особливість словотвору неофіційних антропонімів англійської мови.

Як бачимо, наша гіпотеза, яка стосувалася найчастотніших процесів формування неофіційної антропонімії, підтвердилася. Дослідження показало, що найчастіше прізвища утворюються за допомогою семантичної онімізації, а щодо граматичних засобів онімізації, то це – суфіксація, складання, аббревіація, скорочення, що може бути кінцевим, серединним і початковим. Однак, на даному етапі дослідження не підтвердилася гіпотеза про широке застосування префіксації для утворення неофіційної антропонімії а обох досліджуваних мовах.

Література:

1. Грищенко А. П. та ін. Сучасна українська літературна мова. – К., 1997. – 365 с.
2. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л. и др. Грамматика английского языка. – Москва, 1998. – С. 12-19.
3. Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови: [підручник для ін-тів і фак. інозем. мов]. – Х.: Основа, 1993. – С. 10-66.
4. Подольская Н.Р. Ономастическое словообразование (сопоставительный анализ на материале восточнославянской онимии): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. ... 10.02.19 / АН СССР. Ин-т языкознания. – М., 1990 – 49 с.

Ілюстративний матеріал:

1. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_criminals_by_nickname
2. <http://www.fraza.com.ua/blog/blog.php?id=398>
3. <http://www.anticompromat.ru/raznoe/klichki.html>
4. <http://bispham2.mysite.wanadoo-members.co.uk/nostalgia/sschool.htm>
5. <http://www.bbc.co.uk/wales/northeast/sites/flintshire/pages/wendy.shtml>
6. <http://kinesthesis.blogspot.com/2006/01/student-nicknames.html>

7. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_nicknames_used_by_George_W._Bush
8. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_U.S._Presidential_nicknames